

УДК 355. 378.1

Телелим Василь Максимович – доктор військових наук, професор, генерал-лейтенант запасу, Заслужений діяч науки і техніки України, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, начальник Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
E-mail: info@nuou.org.ua

Приходько Юрій Іванович – кандидат педагогічних наук, доцент, Заслужений працівник народної освіти України, провідний науковий співробітник Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського
E-mail: prihodko1702@ukr.net

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ТА ПРОБЛЕМИ ЗАПРОВАДЖЕННЯ МОНІТОРИНГУ ЯКОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті розглядається актуальна проблема системи військової освіти – створення та функціонування в ній моніторингу – збирання, опрацювання, аналізу, розповсюдження інформації про діяльність військово-освітньої системи, підготовки пропозицій для прийняття управлінських рішень, вжиття коригувальних дій, що забезпечує безперервне відстеження її стану, поступального та прогнозованого розвитку. Визначаються закономірності, принципи, завдання, функції моніторингу. Обґрунтовуються підходи щодо створення системи моніторингу вищої військової освіти.

Ключові слова: система військової освіти; якість освіти; управління; моніторинг; закономірності; принципи; функції; база даних.

Teleylm Vasylyl – Doctor of Military Sciences, Professor, Rector of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy
E-mail: info@nuou.org.ua

Prykhodko Iurii – Candidate of Pedagogic Sciences, Assistant Professor, Leading Researcher of the Center of Military and Strategic Research of the National Defence University of Ukraine named after Ivan Cherniakhovskiy
E-mail: prihodko1702@ukr.net

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL BASIS AND PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE MILITARY EDUCATION QUALITY MONITORING

Annotation. The article discovers the current problem of the military educationsuch as the monitoring system establishing and functioning namely collection, processing, analysis and dissemination of information about the activities of military education system, preparation of proposals for management decisions and taking corrective action, providing continuous monitoring of the condition of translational and projected development. It was identified the laws, principles, objectives and monitoring functions. It was

grounded the approaches to establishing a monitoring system of higher military education.

Key words: *system of military education; quality of education; management; monitoring; laws; principles; functions; data base.*

Вступ. Основним завданням вищої освіти є підготовка відповідального й компетентного фахівця, який не тільки вільно володіє професією, але й орієнтується в суміжних з нею сферах діяльності, здатен працювати на рівні новітніх технологій, готовий до постійного професійного самовдосконалення. Реалізація зазначеного завдання неможлива без оновлення освітньої системи та практичного впровадження принципово нових підходів в управлінні освітою. Традиційні підходи до управління освітніми системами, де перевага надається функції контролю, виявляються не здатними до оперативного та системного реагування на зміни, що відбуваються навколо, не сприяють сталому та прогнозованому розвитку системи підготовки фахівців.

Тому важливим на сьогоднішній день стає створення принципово нової моделі, яка б дозволяла здійснювати гнучке управління процесом підготовки фахівців на основі системи супровідного оцінювання, аналізу, коригування та прогнозування. Мова йдеться про неперервне науково обґрунтоване діагностичне відстеження діяльності всіх освітніх структур, учасників освітнього процесу, всебічність його забезпечення інфоріаційними, фінансовими та матеріально-технічними ресурсами. В сучасній педагогічній науці така система дій визначається терміном «моніторинг».

Запровадження цілісної системи військово-освітнього моніторингу є актуальною проблемою системи військової освіти у світлі вимог Закону України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 р. № 1556-VII., нормативно-правових документів щодо стратегії національної безпеки держави, стратегії її сталого розвитку (Укази Президента України від 24 вересня 2015 року 5287/2015, від 12 січня 2015 року 5/201), а також аналітичних матеріалів з проведення антитерористичної операції на сході України, і дозволить неперервно знати стан і негативні чинники у підготовці фахівців, своєчасно на них реагувати, досліджувати закономірності забезпечення якості військової освіти, оцінювати ефективність прийнятих управлінських рішень, здійснювати підготовку, перепідготовку та ротацию керівних кадрів і науково-педагогічних працівників, покращити відбір кандидатів на навчання [8].

Аналіз досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми освітнього (педагогічного) моніторингу присвячено низку наукових праць вітчизняних і зарубіжних авторів (О.А. Абдулліна, Т.А. Алексеєнко, В.П. Беспалько, В.Г. Горб, В.О. Зінченко, Є.І. Ісаєва, О.І. Локшина, Т.О. Лукіна, О.І. Ляшенко, О.М. Майоров, А.А. Орлов, О.О.

Патрікеєва, С.М. Силіна, Є.М. Хриков, Г.С. Цехмістрова, В.Д. Шадриков та ін.). При цьому досліджуються різні аспекти та підходи до моніторингу.

Одні вчені й практики (Т.О. Лукіна, О.М. Майоров) розглядають моніторинг як засіб удосконалювання системи інформаційного забезпечення управління освітою; О.А. Абдулліна, Т.А. Алексеєнко, В.О. Зінченко, – як підвищення ефективності планування розвитку вищої професійної освіти; В.О. Зінченко, О.І. Локшина, О.І. Ляшенко, А.А. Орлов, В.Д. Шадриков, Г.С. Цехмістрова використовують моніторинг як засіб оцінки якості освіти.

Теоретичні та практичні проблеми моніторингу освіти знайшли обґрунтування в працях В.Г. Горба, О.І. Лукіної, О.О. Патрікеєвої, Є.М. Хрикова. Моніторингу якості освіти в контексті світових досягнень і національних перспектив присвячено роботи О.І. Локшиної. Одне з найбільш всебічних досліджень освітнього моніторингу виконано Майоровим О.М. В його наукових працях знайшли висвітлення такі аспекти моніторингу: історія становлення, класифікація видів за різними ознаками, вимоги до інформації зворотного зв'язку, таксономії, функції.

Разом з тим, слід відзначити, що в сучасній військово-педагогічній науці недостатньо розроблені механізми створення структур моніторингу та процеси їх функціонування, реалізації управлінських дій, підходи до виявлення критеріїв якості вищої освіти. Окрім того, дієвий моніторинг ще не став необхідною та обов'язковою складовою системи підготовки майбутніх військових фахівців з вищою освітою.

Метою статті є аналіз та узагальнення підходів щодо цілей, змісту та технології проведення моніторингу, визначення його закономірностей, принципів, обґрунтування системи моніторингу якості вищої військової освіти. *Методи дослідження.* Для реалізації мети статті використана система загальнонаукових і спеціальних методів теоретичного та емпіричного дослідження. *Теоретичні:* пошуково-бібліографічний; аналіз наукової літератури з проблеми дослідження; систематизація та узагальнення наукової інформації стосовно сутності й змісту моніторингу якості підготовки військових фахівців; конкретизації теоретичного знання; контент-аналіз; системний, причинно-наслідкового підхід; порівняльний аналіз; інтерпретація отриманих теоретичних результатів. *Емпіричні:* спостереження за освітньою діяльністю слухачів та курсантів у військових навчальних закладах та їх професійною діяльністю у військах (силах); використання діагностичного інструментарію для дослідження сформованості основних компетенцій військових фахівців на різних етапах їх навчання (анкетування, аналіз результатів тощо).

Результати дослідження. Термін «моніторинг» пов'язаний з

інтеграцією таких джерел: monitoring (англ.) – старанне спостереження, нагляд за процесом та змінами, що відбуваються, monitor – той, хто попереджує, нагадує, радить (англ.). Його розуміння, запровадження та організація є новацією в національній освіті, що потребує ґрунтовного та всебічного вивчення.

Автори психолого-педагогічного словника [7, с. 134]. моніторинг визначають як «контроль з періодичним стеженням за об'єктом моніторингу і обов'язковим зворотним зв'язком». Т.А. Алексєєнко трактує моніторинг як «комплекс процедур щодо спостереження, поточного оцінювання перетворень керованого об'єкта і спрямування цих перетворень на досягнення заданих параметрів його розвитку» [1, с. 101]. Є.М. Хриков досліджує моніторинг як систему заходів щодо збору й аналізу інформації з метою вивчення й оцінки якості професійної підготовки й прийняття рішень про розвиток навчально-виховного процесу на основі аналізу виявлених типових особливостей і тенденцій [9].

Одне з найбільш загальних визначень освітнього моніторингу запропонував О.М. Майоров: «Моніторинг в освіті – це система збору, обробки, зберігання і поширення інформації про освітню систему або окремі її елементи, яка орієнтована на інформаційне забезпечення управління, дозволяє робити висновки про стан об'єкта у будь-який момент часу і дає прогноз його розвитку» [6, с. 85]. Зазначимо, що таке визначення освітнього моніторингу дозволяє трактувати його як складну субстанцію. Саме з такої позиції розглядає освітній моніторинг О.І. Ляшенко: по-перше, як системну процедуру, по-друге, як дослідницький процес, по-третє, як інструментальний засіб оцінювання [5, с. 35]. Близьким до наведених є визначення моніторингу В.О. Зінченко: «Освітній моніторинг ми розуміємо як систему збору, обробки, збереження та поширення інформації про стан освітньої системи чи окремих її елементів з метою інформаційного забезпечення управління та прийняття оптимальних управлінських рішень щодо коригування та розвитку об'єкта освітньої системи» [3, с. 303].

Деякі дослідники розглядають моніторинг як технологічний процес. Так, В.Г. Горб визначає моніторинг як «педагогічну технологію освітньої діяльності, орієнтовану на отримання науково обґрунтованої інформації про хід і результати освітнього процесу та виконання виховних функцій у навчальному закладі» [2, с. 12]. Цю позицію поділяє Г.С. Цехмістрова, яка вважає, що «моніторинг як технологія передбачає визначення результатів навчання та його корекцію, відповідно до стану засвоєння конкретних знань і вмінь, які студент повинен був сформулювати в процесі даного навчального матеріалу» [10, с. 187]. При цьому дослідниця виділяє такі етапи технологічного процесу моніторингу, як діагностика та експертиза діяльності навчального закладу, зіставно-порівняльний аналіз результатів,

корекція та прогнозування.

Узагальнюючи наукові дефініції поняття «освітній моніторинг» [1-6; 9-10] зазначимо, що його можна трактувати як *систему та технологію збирання, опрацювання, аналізу, розповсюдження інформації про діяльність освітньої системи, підготовки пропозицій для прийняття управлінських рішень, вжиття коригувальних дій, що забезпечує безперервне відстеження її стану, поступального та прогнозованого розвитку*. Отже, моніторинг – це комплекс, система процедур спостереження, поточного оцінювання перетворень в освіті, а також спрямування цих перетворень на досягнення визначених інноваційних та прогнозованих параметрів її розвитку. Таке визначення моніторингу дозволяє представити його як інтегральну дослідницьку єдність двох процесів: дослідження діяльності освітніх систем та їх складових; забезпечення поточного та перспективно-прогнозованого управління освітою різноманітними видами діяльності через постійне отримання та аналіз достовірної інформації і прийняття відповідних рішень.

Усвідомлюючи важливість володіння якісною освітою, Україна активно почала розбудову національної системи моніторингу якості підготовки фахівців. За останні роки введено в дію низку нормативно-правових документів щодо розвитку освіти, започаткування та здійснення моніторингу в освітній сфері (Укази Президента України від 20 березня 2008 року № 244/2008, від 29 вересня 2010 року № 926, від 25 червня 2013 року №344/2013, Постанови Кабінету Міністрів України від 25 серпня 2004 р. № 1095, від 14 грудня 2011 року № 1283.

Викладене актуалізує проблему дослідження освітнього моніторингу і потребує визначення його закономірностей і принципів. Закономірності освітнього моніторингу, на нашу думку, зумовлюються: державною політикою в сфері освіти; інвестиційністю освіти в соціально-економічний розвиток держави; конкурентністю світових освітніх систем; зниженням якості освіти як світової тенденції; зростаючими вимогами до якості освіти; необхідністю системного підходу до якості освіти; технологічними, організаційними чинниками проектування та функціонування освітніх систем; оптимізацією управлінської діяльності в сфері освіти; потребою врахування мотиваційних факторів в діяльності всіх учасників освітнього процесу; необхідність забезпечення сталого та прогнозовано-перспективного розвитку освітніх систем.

До основних принципів освітнього моніторингу можна віднести такі:

- науковості (здійснюються на науково обґрунтованих засадах);
- технологічності, інформаційності (характеризується як процес з відповідним інформаційним забезпеченням);
- системності (представляється системою з притаманними їй

ознаками);

- систематичності, об'єктивності (полягає в систематичності проведення, в максимальному виключенні суб'єктивних оцінок, урахуванні всіх позитивних і негативних результатів, створенні рівних умов для тих, хто навчається);

- діагностико-прогностичної спрямованості (означає, що процес отримання інформації ґрунтується на теоретичних, методологічних та практичних підходах, властивих діагностиці управління якістю освітнього процесу);

- валідності (характеризується повною відповідністю встановлених контрольних завдань змісту матеріалу дослідження, чіткістю критеріїв виміру та оцінки, можливістю підтвердити всі результати, отримані різними способами контролю);

- орієнтації на вимоги замовників (забезпечення якості підготовки фахівців, викладеної в термінах компетенцій);

- врахування індивідуальних особливостей тих, хто навчається;

- мотивації (характеризується врахуванням факторів мотиваційної сфери);

- дієвості управлінських рішень (характеризується оптимальним прийняттям рішень, супроводженням їх виконання);

- зворотнього зв'язку, коригування освітньої діяльності (полягає в здійсненні зовнішнього оцінювання діяльності випускників, у внесенні змін в організаційно-методичні засади підготовки фахівців).

При цьому слід зазначити, що управлінська складова освітнього моніторингу має відповідати концепції загального управління якістю (Total Quality Management – TQM) і вимогам міжнародних стандартів якості ISO 9000:2000 (International Organization for Standardization) і передбачає наявність моніторингу як обов'язкового елемента систем управління якістю.

Проблеми, що існують у системі військової освіти, обумовлюють необхідність реалізації заходів щодо підвищення ефективності її діяльності, якості підготовки військових фахівців на засадах моніторингу, а саме: створення системи моніторингу всіх рівнів військової освіти; обґрунтування сукупності показників для оцінювання діяльності всіх структур системи військової освіти; розроблення інструментарію та об'єктивних процедур оцінювання, які б забезпечували отримання достовірних і порівнюваних даних; розроблення та прийняття дієвих управлінських рішень, їх ресурсне забезпечення; підготовка персоналу до впровадження в практику моніторингових досліджень.

Метою моніторингу в системі військової освіти є створення інноваційної моделі управління процесом підготовки військових фахівців усіх рівнів і ланок управління, підвищення рівня їх

компетентності, що відповідатиме потребам держави та її Збройних Сил.

Об'єктом моніторингу в системі військової освіти є комплекс складових, що визначають підготовку військових фахівців, а також безпосередньо та опосередковано на неї впливають.

Предметом моніторингу в системі військової освіти є ефективність функціонування всіх складових процесу організації та всебічного забезпечення якості підготовки військових фахівців.

Суб'єктами моніторингу системи військової освіти є склад органів управління, науково-педагогічні, інженерно-технічні працівники, які планують, організують та всебічно забезпечують підготовку військових фахівців, студенти, курсанти, слухачі.

На нашу думку, до створення та функціонування моніторингу військової освіти можна застосувати системно-технологічний підхід. *Моніторинг як система*, по-перше, містить у собі сукупність елементів; по-друге, елементи системи певним чином пов'язані між собою; по-третє, пов'язані елементи системи створюють своєрідну цілісність; по-четверте, властивості системи відмінні від властивостей окремих елементів сукупності; по-п'яте, цілісна система, як інтегрована субстанція, є носієм нових якостей, потенційно схильна до самоорганізації з притаманними їй закономірностями, принципами, суперечностями. *Моніторинг як технологію* можна представити такими складовими: проєктивна (мета, структура, зміст, інструментарій); процесуальна (планування, організація, методика, контроль); аналітична (оцінка, аналіз, прогноз, розроблення рішень); коригувальна (зворотний зв'язок).

До узагальнених завдань моніторингу військової освіти можна віднести такі: неперервне спостереження за станом освіти та отримання про неї оперативної інформації; своєчасне виявлення змін, що відбуваються в системі військової освіти та факторів, ризиків, що їх викликають; попередження негативних тенденцій в системі освіти; здійснення прогнозування розвитку найважливіших процесів в системі освіти; оцінка ефективності функціонування системи освіти, її ресурсного забезпечення та управлінських рішень; заходи зі зворотного зв'язку та коригування військово-освітньої діяльності.

Цілі та завдання моніторингу військової освіти мають реалізовуватись через відповідні функції, а саме: інформативно-аналітичну, контрольню-оцінну, діагностичну, управлінську, коригувальну, прогностичну.

На основі викладеного створення системи моніторингу якості вищої військової освіти пропонується здійснити за такою послідовністю дій:

1. Формування творчого колективу з числа фахівців, які мають досвід дослідження проблем вищої військової школи. На першому

етапі це може бути колектив, який не є самостійним підрозділом. В подальшому, з досягненням стійкої і результативної роботи, цей колектив може бути трансформований або в окремий підрозділ на засадах централізованого підпорядкування, або структуру провідного вищого військового навчального закладу системи військової освіти – Національного університету оборони України імені Івана Черняховського, – як Центр моніторингу військової освіти (далі – Центр).

2. Розроблення нормативно-правової бази функціонування Центру (основні функції, завдання, принципи організації, основні напрями діяльності, структура та організація роботи, ресурсне та інформаційне забезпечення).

3. Розроблення науково-методичного забезпечення діяльності Центру:

– узагальнення концептуальних засад розвитку системи військової освіти, тенденцій, напрямів і шляхів її подальшого вдосконалення з урахуванням національного та світового досвіду функціонування освітніх систем;

– визначення загроз, суперечностей, ризиків розвитку військової освіти, джерел їх виникнення, ступеню впливу;

– визначення складу об'єктів (суб'єктів) моніторингу, що відображають наведені загрози, суперечності, ризики, здійснення аналізу можливостей різних рівнів управлінського впливу на ці об'єкти (суб'єкти);

– формування переліку необхідних індикативних показників, що характеризують ефективність діяльності системи військової освіти (військово-освітня та виховна діяльність; зміст, технології навчання; науково-педагогічний склад; матеріально-технічна база; фінансове, матеріально-технічне забезпечення; інноваційна, науково-педагогічна діяльність; супровід служби випускників тощо);

розроблення інструментарію та методики діагностування стану системи військової освіти та прогнозування її розвитку.

4. Формування бази даних, механізмів її отримання, зберігання та постійного поповнення.

5. Наукове, аналітичне оброблення результатів моніторингу системи військової освіти та їх доведення в цілому, чи в частинах, що стосуються окремих складових системи військової освіти; підготовка пропозицій щодо усунення виявлених недоліків.

6. Супровід прийнятих управлінських рішень, аналіз їх впливу на підвищення ефективності діяльності системи військової освіти; розроблення та вжиття коригувальних дій.

7. Прогнозування розвитку системи військової освіти на середньо - та довгострокову перспективу.

Висновки та перспективи подальших досліджень.

Реформування та розвиток військової освіти передбачає пошук та створення нових інструментів управління процесом підготовки військових фахівців на основі системи його супровідного оцінювання, аналізу, коригування та прогнозування. Моніторинг опосередковано та безпосередньо впливає на якість функціонування системи військової освіти. Опосередкований вплив пов'язаний з тим, що моніторинг забезпечує управління інформацією, необхідною для прийняття рішень, а безпосередній вплив здійснюють вже ці рішення через моніторингові процедури.

Створення в системі військової освіти структури з моніторингу якості освіти та освітньої діяльності має сприяти: оптимізації інтеграції військової освіти з цивільною; оновленню стандартів та змісту вищої військової освіти; впровадженню системного, компетентісно орієнтованого підходу до формування змісту освіти; розробленню системи розвитку ключових компетентностей у тих, хто навчається, впровадженню дієвого контролю за їх набуттям; підвищенню рівня індивідуально диференційованої роботи з різними категоріями суб'єктів навчання; проектуванню та використанню особистісно орієнтованих технологій підготовки військових фахівців; одержанню якісної, достовірної інформації про стан і результативність освітнього процесу у ВВНЗ, його відповідності нормативно визначеним вимогам; модернізації діючої моделі управління військовою освітою; удосконаленню аналітичної та прогностичної діяльності управлінців усіх рівнів; прогнозуванню подальшого розвитку системи військової освіти; розробленню та здійсненню заходів щодо вдосконалення військово-освітньої практики. Низка із зазначених напрямів залишаються актуальними для військової освіти і потребують подальших досліджень.

Література

1. Алексєєнко Т.А. Критерії управління якістю забезпечення процесу підготовки фахівців в університеті / Т.А. Алексєєнко // Вища освіта України. – 2004. – № 4 (Додаток). – С. 101-104.
2. Горб В.Г. Теоретические основы мониторинга образовательной деятельности / В.Г. Горб // Педагогика. – 2003. – № 5. – С. 10-14.
3. Зінченко В.О. Моніторинг якості навчального процесу у вищому навчальному закладі: [монографія] / В.О. Зінченко; Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Луганськ: ЛНУ імені Тараса Шевченка, 2013. – 360 с.
4. Лукіна Т.О. Моніторинг якості освіти теорія і практика / Т.О. Лукіна, О.О. Патрикєєва. – К.: Плеяди, 2005. – 248 с.
5. Ляшенко О.І. Організаційно-методичні засади моніторингу якості освіти / О.І. Ляшенко // Педагогіка і психологія. – 2007. – № 2. – С. 34-40.
6. Майоров А.Н. Мониторинг в образовании / А.Н. Майоров. – Изд. 3-е,

испр. и доп. – М.: Интеллект-Центр, 2005. – 424 с.

7. Психолого-педагогический словарь для учителей и руководителей образовательных учреждений. – Ростов-на-Дону: Феникс, 1998. – 257с.

8. Телелим В.М. Реформування системи військової освіти як процес пошуку раціональних підходів і рішень / В.М. Телелим, Ю.І. Приходько // Педагогіка і психологія: наук.-теор. та інформ. вісник Національної академії педагогічних наук України– № 4 (85). – 2014. – С. 36-43.

9. Хриков Є.М. Теоретико-методологічні засади моніторингу професійної підготовки / Є.М. Хриков [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.profosvita.org.ua/ru/career/articles/2.html>. – Загол. з екрану. – Мова укр.

10. Цехмістрова Г.С. Управління в освіті та педагогічна діагностика: навч. посіб. / Г.С. Цехмістрова, Н.А. Фоменко. – К.: Слово, 2005. – 280 с.

Bibliography

1. Aliksieienko T.A. Criteria for quality management softw are process training at the university / T. A. Aliksieienko // Higher Education of Ukraine. – 2004. – № 4 (Dodatok). – S. 101 – 104 (in Ukrainian)

2. Horb V.H. Theoretical Principles of Monitoring Educational Activities / V.H. Horb // Pedagogy. – 2003. – № 5. – S. 10 – 14. (in Russian)

3. Zinchenko V.O. Monitoring the quality of the educational process in higher education: [monograph] / V.O. Zinchenko; Derzh. zakl. «Luh. nats. un-t imeni Tarasa Shevchenka». – Luhansk: Vyd-vo DZ «LNU imeni Tarasa Shevchenka», 2013. – 360 s. У

4. Lukina T.O. Monitoring the quality of education theory and practice / T.O. Lukina, O.O. Patrykieieva. – K.: Pleiady, 2005. – 248 s. (in Ukrainian)

5. Liashenko O.I. Organizational and methodological principles of education quality monitoring / O. I. Liashenko // Pedahohika i psykholohiia. – 2007. – № 2. – S. 34 – 40. (in Ukrainian)

6. Maiorov A. N. Monitoring in education / A.N. Maiorov – Vyd. 3-e, vypr. i dop. – М.: Intellect-Tsentr, 2005. – 424 s. P

7. Psycho-pedagogical dictionary for teachers and directors of educational establishments. – Rostov-na-Donu: «Fenyks», 1998. – 257 s. (in Russian)

8. Teleylym V.M. Reform of military education as a process of finding rational approaches and solutions / V.M. Teleylym, Іu.І. Prykhodko // Scientific-theoretical and information bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine «Pedagogy and Psychology»– № 4 (85). – 2014. – S. 36–43 (in Ukrainian)

9. Khrykov Ye.M. Theoretical and methodological bases of monitoring training / Ye.M. Khrykov [Elektronnyi resurs]. – URL: <http://www.profosvita.org.ua/ru/career/articles/2.html> (in Ukrainian)

10. Tsekhmistrova H.S. Management education and pedagogical diagnostics: [Tutorial] / H.S. Tsekhmistrova, N.A. Fomenko. – K.: Vyd. Dim «Slovo», 2005. – 280 s. (in Ukrainian)